

Денисенко С. Н.¹, Романчук О. В.², Матвіяс О. В.², Проценко У. М.²,
Львівський національний університет імені І. Франка¹,
Львівський державний університет фізичної культури²

РОЛЬ КОНЦЕПТУ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ В АНТРОПОЦЕНТРИЧНІЙ ЛІНГВІСТИЧНІЙ ПАРАДИГМІ

У статті розглянуто роль концепту мовної картини світу в антропоцентричній лінгвістичній парадигмі. Проаналізовано роль концепту мовної картини світу в сучасній лінгвістиці.

Ключові слова: мовна картина світу, лінгвістична парадигма, когнітивна модель.

The article deals with the concept role of world language picture in the anthropocentric linguistic paradigm. The concept role of world language picture in the modern linguistics is analyzed.

Keywords: world language picture, linguistic paradigm, cognitive model.

Як зазначає Д. О. Добровольський [1], розвиток мовознавства можна описати на базі метафоричного маятника. Лінгвістичний маятник завжди рухається швидше між двома полями, які позначаються як “таксонімія” і “людина”.

На сьогодні, незважаючи на протиріччя, можна однозначно стверджувати, що мовознавство впевнено рухається в напрямку “людина”. Після прагматичного напрямку 70-х років минулого сторіччя зміцнюються такі риси лінгвістичних досліджень як орієнтація на емпіризм і усне мовлення, на семантичні і когнітивні проблеми, центричність лексику, пошук психологічної реальності лінгвістичної моделі і т. д.

Усе більше відзначається антропоцентричність мовознавчих дисциплін (аналіз дискурсу, дослідження діалогу, соціальної і психолінгвістики). Це все свідчить про зміну парадигми в лінгвістиці. При цьому важливо враховувати і минулі етапи мовних досліджень, які характеризувалися подібними антропоцентричними рисами або, іншими словами, колишніми рухами лінгвістичного маятника у бік “людини”.

Інвентаризація концептуального апарату відповідних мовознавчих парадигм може бути корисною для лінгвістичних студій сьогодення, тому що багато понять минулих шкіл, які пізніше впали повністю в небуття, знову тепер відроджується.

Але щоб ці поняття оживити знову, треба спочатку їх осмислити і сформулювати новими термінами, тобто зробити переклад сучасних мовних парадигм відповідною метамовою.

Одним з цих понять, на яких треба детальніше зупинитися, є концепт мовної картини світу, який розглянув ще Лео Вайсгербер в 1961-62 ро-

ках, а він виходив з поняття гумбольтовської теорії погляду на світ [2].

А тому наше дослідження шукає відповідь на питання: яку роль відіграє концепт мовної картини світу в антропоцентричній лінгвістичній парадигмі?

Перш за все відповідь на це питання треба шукати у строгій і як найповнішій та безпомилковій реєстрації лінгвістичних фактів, що переходить, в окремих випадках, просто в інтелектуальний спорт. У цій науковій парадигмі такий концепт, як мовна картина світу був би не лише не корисним, а навіть шкідливим.

Але якщо розглядати дослідження мови під кутом зору певних ментальних феноменів, які відтворюються у мові і нею ж втілюються, то перш за все такі концепти відіграють ведучу роль і дозволяють зробити висновок про когнітивні або концептуальні трактування, які стоять за ними.

У рамках лінгвістичної теорії з такою постановкою питання концепту картини світу можна надати функцію організуючої ідеї, яка пов'язує всі окремі факти і феномени. Сучасна лінгвістика (особливо й когнітивно-орієнтовані варіанти) визнала, що реально функціонуюча модель людської мови може розвиватися, тільки беручи до уваги визнані типи знань. Зрозуміти цю точку зору лінгвістиці допомагає перш за все мистецьке світобачення, яке однозначно довело, що при бурхливому розвитку комп'ютерного моделювання сприйняття і вироблення мовних висловлювань не лише активізують правила утворення вірно побудованих речень (формулювання яких було практично в усіх таксонімічних теоріях, серед яких перш за все генеративна трансформативна граматика), а також мовні релевантні знання світу (але безпосередньо корелюють з нашим концептом мовної картини).

Коротко перерахуємо найважливіші питання сучасної когнітивно-орієнтованої лінгвістики, які і підготували відродження концепту мовної картини світу.

1. Мовні структури є рефlekсами певних когнітивно-концептуальних сутностей.

2. Основа опису і тлумачення мовних феноменів (відповідно до перших тез) знання.

3. Мовне значення – це лінгвістичний конструкт, який не може відповідати жодній психологічній реальності.

4. Онтологічний статус мають не значення, а концептуальні структури, тобто представники знань.

5. Знання мови і знання світу тісно пов'язані одне з одним.

6. Мова є не лише засобом комунікацій, а й інструментом онтології знань.

З цього випливає важливий для нашого дослідження висновок, який

представляє можливу дефініцію концепту мовної картини світу, а саме, що мовну картину світу будують когнітивно-концептуальні структури, які онтологізуються у певній мові.

Іншими словами, певним способом організована сума знань (і відповідно типів знань), які необхідні для свідомого функціонування певної мови або сукупність усіх зафіксованих у певній мові уявлень носіїв мови про світ і є мовною картиною світу.

Мовну картину світу можна порівняти з географічною картою, за допомогою якої можна більш менш уявити розташування світу. Оскільки сучасна лінгвістика оперує не лише значеннями, а й концептуальними структурами, то вже Вайсгербер виступає проти концепту знань і творить у цьому зв'язку мовносемантичними основними категоріями змістів (пор. сучасні фрейми, скріпти, сценарії, сцени і т. д.). Також мовна картина світу (як і статистичний корелят “мовний міжсвіт”) може бути зрозумілою незважаючи на означення “мовна” як когнітивна сутність, тому що вона утверджується змістами, а не значеннями. З одного боку це відноситься до ментальних процесів, а з другого до функцій мови.

При цьому необхідно зупинитися і коротко продемонструвати значення цих ідей на аналізі ідіом. Звертання до когнітивних операцій уможливило адекватний опис природної мовної інференції, як традиційне дослідження фразеології. Так, наприклад, когнітивну модель виникнення значення ідіоми *ein weißer Rabe* (досл. білий ворон) імплікує процедура зміни компонентів семантичного прототипу “*Rabe*” (досл. ворон) як нехарактерного. У фреймі “*Rabe*” центром є “*фарба*” наповнене концептуальним змістом “*чорний*” у нормальному розумінні. При зміні змісту цього центру на протилежний “*чорний*” – “*білий*” досягається семантичний результат незвичайного, неправильного. При протиставленні фрейму “*Rabe*” (*ворона*) з результативним фреймом “*Mensch*” (*людина*) виникає актуальне значення ідіоми “*незвичайна людина; біла ворона; людина, яка різко відрізняється від інших*”.

Актуальне значення ідіоми “*eine neue Platte auflegen*” досягається за допомогою інших концептуальних процедур. У вихідному скріпті “*Musik hören*” (*слухати музику*) вузол “*Inhaltsträger*” (*носій значення*) заповнюється концептом “*Platte*” (*пластинка*). Цей концептуальний зміст вузла переноситься в корелюючий зміст результативного скріпту “*Gespräch*” (*розмова*) і витісняє при цьому прототиповий зміст цього вузла “*Thema*” (*тема*), виникає активне значення ідіоми “*припинити розмову на цю тему*” буквально “*зняти пластинку*”. Ця описова модель має більший потенціал, ніж предметна модель “переносу значення”, тому що береться до уваги не операція з мовними значеннями, а творче застосування уже наявного знання при онтологізації нового концепту, який може бути відповідним психологічній реальності.

Щоб усвідомити роль концепту мовної картини світу в сучасній лінгвістиці, потрібно ще розглянути пізнавально-теоретичний постулат, який видається важливим для вирішення сформульованої нами проблеми. У ментальному просторі людства одночасно існують багато моделей світу (а не лише одна). Ці моделі світу з'являються на логічній площині, як взаємовиключаючі ментальні сутності (пор. напр. релігійна та наукова моделі світу). Проте, вони можуть існувати у свідомості однієї людини поряд, незважаючи на функціонування ментальної сфери. Так одна і та сама людина може з'явитися, як носій “наївної”, наукової, релігійної і міфологічної (пор. різноманітні міфи або міфи реклами) моделі світу. Кожна з них функціонує в певній сфері когнітивної діяльності людини. Усі можливі моделі світу рівноправні і не можна їх поділити на “справжні” і “фальшиві”, тому що вони не пояснюються цими термінами. Одна модель світу не може бути “кращою” або “гіршою”, вони різні і намагаються, дякуючи цій різноманітності, пізнавати абсолютне з різних напрямків.

Є лише одна модель світу, яка може відігравати ведучу роль, а саме мовна картина світу, яка іншим терміном називається “наївна” модель світу. Її особливість полягає у тому, що ця модель світу дана вимушено кожній людині з її рідною мовою і, як правило, на відміну від інших моделей світу, носить обов'язковий характер.

“Наївна” модель світу, яка нам дається з мовою і кожного дня підтримується і змінюється мовою, не витісняється, наприклад науковою моделлю. Щоб це довести, досить одного прикладу. На сьогодні практично всі дорослі носії німецької мови знають, що “*Walfisch*” (*kum*) не є рибою (тобто він не є рибою в науковій моделі світу). Незважаючи на це, вони вживають слово “*Walfisch*” і не виступають проти закону природної логіки, оскільки в німецькій мовній картині світу *Walfisch* це риба (і не лише тому, що вона так називається, а тому що вона так розглядається в “наївній” картині світу).

Зафіксована у мові “наївна” свідомість розділяє і класифікує світ за однаковими когнітивними законами, як наукова свідомість. Лише основи класифікацій різні. Особливості, які нерелевантні для наукового пояснення світу (напр. те, що *Walfisch mute* у воді і подібний до великої риби), може бути в “наївній” картині світу найважливішим. Були б отже некоректні випадки, в яких відхилення між “наивною” і науковою моделями світу, особливо, якщо вони проявляються, як помилки, по можливості спробувати виправити, інтерпретувати в певній мові.

Поза енциклопедичними визначеннями, наприклад, знаходяться такі тварини як кішка, тигр в одному виді моделі світу (“кішки”). Але в існуючій у мові “наївній” свідомості “кішка” перш за все домашня тварина разом з собакою. Тигр і лев перш за все тварини, яких можна побачити в

зоопарку, отже вони належать до однакового виду, як от слон і крокодил.

Пояснення цих прикладів в термінах проблематики картини світу показує, що різні ненаукові основи класифікації фрагментів світу можуть бути “наївною” картиною світу. У цьому випадку концептуальна опозиція “свій або чужий” відіграє велику роль.

Класифікаційними параметрами “наївної” таксонімії (співставлення) можуть слугувати оцінні параметри “добре” – “погано” чи “заборонено” – “дозволено”. Ця обставина особливо важлива для ідіом, тому що вона орієнтована меншою мірою описово, а більшою ситуативно-модальною.

Мовна картина світу на відміну від наукової моделі світу дуже антропоцентрична. Її можна навіть визначити як “егоцентрична”, тому що вона представляє “я-тут-тепер”. У центрі мовної картини світу знаходиться вірний і цінний суб’єкт, який через мову відображає світ. Це все має велике значення для опису ідеоматики в аспекті мовної картини світу, оскільки ця підсистема мови є як відомо, сильно я-центрована. Із цих суджень видно, що картина світу не є чисто лінгвістичним, а більш мовнофілософським і пізнавальним концептом.

Література:

1. Dmitrij Dobrovols’kij. Phraseologie und sprachliches Weltbild. Sonderdruck. Edition. Praesens. Wien, 1992.

2. Weisgerber, Leo. Grundzüge der inhaltbezogenen Grammatik. Düsseldorf, 1961, Die sprachliche Gestaltung der Welt. Düsseldorf, 1962.